

"MONEY AND BANKS" COURSE

Topic - 7: INTEREST RATE OF THE LOAN AND FACTORS AFFECTING IT

«PUL VA BANKLAR» FANI

Mavzu - 7: KREDIT FOIZI VA UNGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Reja:

- 7.1. Kredit foiz stavkasi tushunchasi va uning huquqiy asoslari.
- 7.2. Nominal foiz stavkasi. Real foiz stavkasi.
- 7.3. Oddiy va murakkab foizlar va ularni hisoblash medologiyasi.
- 7.4. Kredit narxiga ta'sir qiluvchi omillar.

7.1. Kredit foiz stavkasi tushunchasi va uning huquqiy asoslari

Kredit (ssuda foiz - qarz oluvchidan ssudadan (qarz) foydalanganlik uchun qarz beruvchi tomonidan undiriladigan haq. Nazariy nuqtai nazardan qaraganda, ssuda foizlarini to'lash manbai qarz oluvchining ssudadan foydalanish natijasida olingan foydasining bir qismidir.

Kredit (kredit) munosabatlari va ssuda (kredit) foizlarining rivojlanish tarixi uzoq tarixga ega. Tarixiy faktlar shuni ko'rsatadiki, antik davr va o'rta asrlarga bo'lgan qiziqish asosan natura shaklida (chorvachilik, don va boshqalar) to'langan, chunki bu tarixiy davrlarda kredit ob'ekti tabiiy mahsulotlar yoki moddiylashtirilgan resurslar edi.

Kredit berish uchun mablag'lar harakati formulasi quyidagicha ifodalanishi mumkin:

$$P - P - T - P' - P''$$

bu erda, **P-P** - kredit summasini o'tkazish;

P-T - kreditdan (qarzlardan) sanoat maqsadlarida foydalanish;

T-P' - ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotish va daromadlar;

P'-P'' - foizlarni to'lash bilan qarzni (qarzni) qaytarish.

Qarz oluvchi uchun ssuda kapitalining harakati quyidagi formula bilan ifodalanishi mumkin:

$$P' - P'', \text{ где } P'' = P + \text{kredit (qarz) foizlari}$$

Iqtisodiyot nazariyasida kredit (ssuda) foizlarining asosiy shakllari quyidagilardan iborat:

- buxgalteriya hisobi (Markaziy bank tomonidan veksellarni sotib olish (rediskont) orqali tijorat banklariga kredit berishda undirish);
- depozit (kredit tashkilotlari tomonidan omonat qo'ygan shaxslarga to'lanadi);
- kreditlar bo'yicha foizlar (qarzdin foydalanganlik uchun to'lov).

Kredit (kredit) munosabatlari va ssuda (kredit) foizlarining rivojlanish tarixi uzoq tarixga ega. Tarixiy faktlar shuni ko'rsatadiki, antik va o'rta asrlarga bo'lgan qiziqish asosan natura shaklida (chorvachilik, g'alla va boshqalar) to'langan, chunki bu tarixiy davrlarda kredit ob'ekti tabiiy mahsulotlar yoki moddiylashtirilgan resurslar edi.

Kredit bo'yicha foizlar - bu pulning qiymati, boshqacha aytganda, qarz beruvchi tomonidan ssuda (qarz) dan foydalanganlik uchun qarz oluvchidan undiriladigan haqdur (Абдурахманова, 2021, pp.156-158).

1997 yil 1 martdan ishga tushgan O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining Shartnoma to'g'risida umumiy qoidalar bo'limining "Majburiyatlarning bajarilishini ta'minlash" nomli 22-bobida, "Shartnoma tushunchasi va shartlari" nomli 26-bobida, "Shartnoma tuzish" nomli 27-bobida va boshqa modda hamda boblarida kredit munosabatlarni va ular bilan boqlig majburiyatlarni amalga oshirishga oyid tartibga soluvchi meyorlar oz aksini topgan.

Kredit munosabatlarni va ular bilan boqlig majburiyatlarni tartibga soluvchi meyorlardan eng muhimi bu kredit shartnomasi hisoblanadi.

Kredit bo'yicha foiz stavkasi kredit shartnomasining muhim shartlaridan biri bo'lib, kredit munosabatlari mavjud bo'lgan iqtisodiyotning tovar-pul munosabatlari sharoitida amalga oshadi.

Foiz stavkalari quyidagilarga bo'linadi:

- yillik foiz stavkasi;
- oddiy foiz stavkasi;
- murakkab foiz stavkasi;
- nominal va real foiz stavkasi (Mardonova, 2021, bb. 92-93).

Bozor iqtisodiyoti sharoitida foizlarni to'lash qarz oluvchi tomonidan foydaning (daromadning) bir qismini o'z kreditoriga o'tkazishdir. Kreditor qarzga olingan mablag'lar uchun to'lovni talab qiladi, chunki u o'z kapitalining (mol-mulki) bir qismini qarzdorga o'tkazadi va o'zi kredit bitimi davomida o'z foydasini olish imkoniyatidan mahrum bo'ladi. Pul kreditlari foizlarning pul shakli bilan birga keladi.

Foiz stavkalari muomaladagi pul miqdoriga, jalb qilingan mablag'larga bo'lgan talabga, davlat siyosatiga, kreditorning kreditni to'lamaslik xavfini baholashiga, kredit muddati va milliy valyutaning kursiga bog'liq.

Uzoq muddatli, o'rta muddatli, qisqa muddatli, belgilangan va o'zgaruvchan foiz stavkalari mavjud.

Avvalo, bozor iqtisodiyoti sharoitida kredit foizlarining miqdori xo'jalik yurituvchi subyektlardan kredit bozoridagi talab va taklifga, shuningdek, mamlakatdagi bir qator iqtisodiy omillarga (inflyatsiya, ishlab chiqarishning o'sish sur'atlari, qimmatli qog'ozlar bo'yicha foizlar) bog'liq. bozor, tashqi qarz hajmi va boshqalar). Agar kredit bozoridagi talab taklifdan kam bo'lgan vaziyatni ko'rib chiqsak, unda bu vaziyatda kredit arzon yoki boshqacha aytganda, kreditning foiz stavkasi past bo'ladi va aksincha, agar talab taklifdan past bo'lsa. kredit katta va taklif kichik bo'lsa, unda bu vaziyatda kredit qimmat yoki boshqacha aytganda, kredit resurslarining foiz stavkasi yuqori bo'ladi.

Umuman olganda, bozor iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida bozordagi kredit foizlarining miqdori Markaziy bank tomonidan tijorat banklariga beriladigan kreditlar bo'yicha bazaviy foiz stavkasiga, banklararo kreditlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkasiga, ya'ni. boshqa tijorat banklaridan ularning faol operatsiyalarini amalga oshirish uchun sotib olingan resurslar uchun, shuningdek, kredit foizlari miqdori bevosita bankning o'z mijozlariga omonat va jamg'arma operatsiyalari bo'yicha to'laydigan o'rtacha foiz stavkasiga bog'liq.

Bozor sharoitlariga muvofiq, ssuda foizlarini aniqlashning miqdori va tartibi, shu jumladan kredit shartnomasida nazarda tutilgan kredit foizlari va umuman ssuda shartlarini o'zgartirish, qarz oluvchi bilan kelishilgan holda kreditor tomonidan belgilanadi.

Kredit munosabatlarini tashkil etish amaliyotida foiz stavkalarining quyidagi turlari ajratiladi:

- Qat'iy belgilangan foiz stavkasi;
- suzib yuruvchi (o'zgaruvchan) foiz stavkasi;
- kombinatsiyalashgan foiz stavkasi (Абдурахманова, 2021, pp.160-163).

Qat'iy belgilangan foiz stavkasi - kredit shartnomasi shartlarida hech qanday ko'rsatkichga murojaat qilmasdan belgilangan ko'rsatkich.

Ruxsat etilgan foiz stavkasi - kredit muddati tugagunga qadar deyarli o'zgaragan kredit stavkasi. Ob'ektiv va sub'ektiv sharoitlarda, agar qarz shartnomasi taraflari ikki tomonlama kredit shartlarini o'zgartirishni xohlamasalar.

Kreditlash amaliyotida shuni ko'rish mumkinki, kreditor va qarz oluvchi o'rtasida tuziladigan ssuda shartnomalarida qat'iy belgilangan foiz stavkalari ko'proq darajada, kredit bozorida barqaror mavqega ega bo'lgan holda, shuningdek, kredit olish uchun kredit berilganda ham qo'llaniladi. qisqa muddat.

Suzib yuruvchi foiz stavkasi - indeksga bog'langan raqam shaklida o'rnatiladi.

Qoida tariqasida, o'zgaruvchan foiz stavkasi qayta moliyalash stavkasi (asosiy stavka), LIBOR stavkasi kabi ko'rsatkichlar yordamida belgilanadi. Agar siz kreditlash amaliyotini kuzatsangiz, ushbu turdagi foiz stavkasi ko'proq uzoq muddatli kreditlar uchun, shuningdek, kredit bozorida beqaror vaziyat mavjud bo'lgan va kreditlar bo'yicha kreditlar bo'yicha kreditlar bo'yicha kreditlar uchun qo'llanilishini ko'rishingiz mumkin. kreditor va qarzdor uchun foiz stavkasi xavfi.

Kombinasiylashgan foiz stavkasi - bu turdagi foiz stavkasi o'zgarmas va o'zgaruvchan foiz stavkalarini o'z ichiga oladi. Ko'pincha, ushbu turdagi foiz stavkasi kelajakda kredit bozorida beqarorlik xavfi mavjud bo'lganda belgilanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, kreditor va qarz oluvchi ikki tomonlama manfaatlarni hisobga olgan holda, kredit shartnomasiga kelishadi va ular uchun yuqorida tavsiflangan uchta turdan biri bo'lishi mumkin bo'lgan maqbul foiz stavkasini tanlashadi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining "Tijorat banklarida foizlarni hisoblash to'g'risida"gi Nizomi. O'zbekiston Respublikasining 1996-yil 25-apreldagi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonunining 28-moddasiga muvofiq tijorat banklariga kredit stavkalari va ko'rsatgan xizmatlari uchun komissiya to'lovlari miqdorini mustaqil belgilash huquqi berildi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, har qanday bozor iqtisodiyoti ham ishlab chiqarish, ham moliyaviy qismlarda makroiqtisodiy tartibga solishni talab qiladi. Bu bozor ishtirokchilari qisqa va uzoq muddatda o'z faoliyati rentabelligining o'zgaruvchanligi bilan duch keladigan o'z qonunlari va shartlarini belgilab qo'yishi bilan izohlanadi.

Bozor sharoitida o'sish yoki pasayish tendentsiyasiga ega bo'lgan rentabellik nisbiy qiymat sifatida ushbu ko'rsatkichning haddan tashqari pasayishi kuzatilgan hududlarda investitsiyalar oqimining etariligi bilan bog'liq muammo yuzaga kelishi ehtimoli mavjud. ushbu sohaga yoki sanoatga kapital qo'yilmalar. Shu munosabat bilan iqtisodiyotni mutanosib rivojlantirish uchun davlat iqtisodiyotning muhim strategik yo'nalishlarini hisobga olgan holda iqtisodiy siyosatni ishlab chiqadi va davlat dasturlarini qabul qiladi. Iqtisodiyot yagona iqtisodiy organizm sifatida to'liq ishlashi va rivojlanishi kerak, ammo buning uchun uning barcha sohalarini kompleks rivojlantirish kerak, lekin agar uning u yoki bu qismini moliyalashtirish etarli bo'lmasa, unda iqtisodiyotning ushbu qismi yoki sohasi uzoq muddatda iqtisodiy o'sishning pasayishiga olib keladi, bu oxir-oqibatda iqtisodiy cho'zilish yoki hatto inqirozga olib kelishi mumkin.

7.2. Nominal foiz stavkasi. Real foiz stavkasi

Bozor sharoitida kredit (ssuda) foizlarining iqtisodiyotdagi roli ortib bormoqda va shuni ta'kidlash kerakki, kredit bo'yicha foizlarni ham farklash kerak. Kredit foiz stavkalarini quyidagicha ajratish kerak:

- nominal foiz stavkalari;
- real foiz stavkalari (Абдурахманова, 2021, bb.164-164).

Foizning Nominal stavkasi (i) va Real stavkasi (r) deb belgilansa

$$r = i + x$$

bu erda, r –real foiz stavka,
 i – nominal foiz stavka
 x – inflasiya darajasi.

Nominal foiz stavka teng:

$$i = r + x;$$

Fisher formulasiga ko'ra, nominal stavka real foiz stavkasi darajasidan yoki inflyatsiyaning o'zgarish tezligidan kelib chiqqan holda belgilanishi kerak (Toymuxamedov, Tojiyev, Azlarova, Bazarova, & Sattorova, 2021, bb.130-131).

Iqtisodiyot nazariyasida pul miqdori nazariyasi bilan pul massasi o'sish sur'atining 1% ga oshishi inflyatsiya darajasining 1% ga oshishiga olib keladi. Fisher tenglamasiga ko'ra, inflyatsiya darajasining 1% ga oshishi nominal stavkaning 1% ga oshishiga olib keladi va bu nazariy jihatdan Fisher effekti deb ataladi.

Inflyatsiya jarayonlarining kuchayishi bilan foiz stavkalari oshadi. Buni real foiz stavkasida ham, nominal stavkada ham kuzatish mumkin.

Haqiqiy % pulning o'rtacha yillik amortizatsiyasini olib tashlagan holda nominal % sifatida hisoblanadi. Inflyatsiya darajasi stavkalarining o'sishidan oshib ketgan taqdirda, kredit foizlari salbiy bo'ladi, ya'ni. aslida qarz oluvchiga emas, balki qarz beruvchiga to'lanadi.

Valyuta kursining o'zgarishi - valyuta kursi qanchalik yuqori bo'lsa, foiz stavkasi shunchalik past bo'ladi va aksincha.

7.3.Oddiy va murakkab foizlar va ularni hisoblash tartibi

Turli mamlakatlarning bank amaliyotida foizlarni hisoblashning turli usullari qo'llaniladi: ular kreditdan foydalanish kunlari soni va yil uzunligini kunlarda o'lchash xarakteriga ko'ra farqlanadi (Mardonova, 2021, bb.94-98).

- Kredit kunlarining haqiqiy soni bilan aniq foizlar (ingliz amaliyoti). Yil 365 yoki 366 kunga teng qabul qilinadi, ya'ni. Hisoblash uchun haqiqiy muddat va kredit kunlarining aniq sonidan foydalaniladi. Bu usul eng aniq natijalarni beradi.

- Kredit kunlarining aniq soni bilan oddiy foizlar (frantsuz amaliyoti). Yil 360 kunga teng qabul qilinadi, kredit muddati aniq kunlar soni bilan o'lchanadi. Bu usul boshqalarga nisbatan hisoblangan foizlarning eng katta miqdorini beradi.

Qarz kunlarining taxminiy soni bilan oddiy foizlar (Germaniya amaliyoti). Yil 360 kunga teng, kredit kunlarini hisoblashda oyning davomiyligi 30 kunga teng qabul qilinadi. Ushbu usul, ko'pincha, hisoblangan foizlarning eng kichik miqdorini beradi.

O'zbekiston banklarining kredit siyosatiga asoslangan yuqoridagi foiz stavkasini hisoblash usullaridan o'z amaliyotida foydalanish mumkin.

Kredit berish amaliyotida foiz stavkalarini ikki usulda - oddiy va murakkab formula bo'yicha hisoblash mumkin. Foiz stavkalarini hisoblashning murakkab usuli hisob-kitobning o'zgaruvchanligida bir-biridan farq qiladigan bir nechta sxemalarni taklif qilishi mumkin.

Kreditlar bo'yicha foizlarni hisoblash usulini tanlash kredit muddatiga, uning turiga va boshqa sub'ektiv va ob'ektiv holatlarga bog'liq. Foizlarni hisoblash va to'lov jadvallarini belgilashning o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, kechiktirilgan taqdirda komissiyalar, jarimalar va penyalari qonuniy kredit (depozit) shartnomasida aks ettirilgan.

Foizlar kredit muddati oxirida yoki davriy ravishda, muddat tugagunga qadar hisoblanishi mumkin. Oraliq foizlarni hisoblashda quyidagi variantlardan foydalanish mumkin:

- foizlar darhol kreditorga to'lanadi va qarz miqdorini oshirmaydi;
- qarz summasiga foizlar qo'shiladi (foizlarni kapitalashtirish) va keyingi hisob-kitoblar avvalgi foizlarni hisobga olgan holda qarzning ko'paygan summasi bo'yicha amalga oshiriladi, - keyin "qo'shma foizlar" haqida gapirish mumkin;
- kreditorning hisobvarag'ida unga tegishli bo'lgan foizlar qayd etiladi, lekin keyingi foizlar faqat qarzning dastlabki summasidan undiriladi - keyin ular "oddiy foizlar" haqida gapirishadi.

Oddiy foiz stavkasi odatda qisqa muddatli kreditlar uchun qo'llaniladi va asosiy qarz / asl qarz bo'yicha quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

Agar stavka yillik foizlarda ifodalangan bo'lsa va foizlar bir yildan kamroq muddatga hisoblanishi kerak bo'lsa, oddiy foiz formulasidan foydalanganda yillik stavkani yildagi kunlar soniga (odatda 365) bo'lish kerak. yoki 366, lekin ba'zan 360 kunning shartli qiymati ham qo'llaniladi) va mablag'lar olingan kundan keyingi kundan boshlab qarz mablag'laridan foydalanish kunlarining haqiqiy soniga ko'paytiriladi:

$$S = P * (1+T*r)$$

S – ssuda kapitalini o'skan summasi; P – boshlang'ich kapital; T – kredit muddati; r-foiz stavkas.

1-misol: 1 million so'm kredit summasi oddiy foiz tizimi bo'yicha 20% stavkada 1 yil muddatga berilgan, quyidagi formula bo'yicha hisoblaymiz:

$$S = 1000000 * (1+12 * 0,0166666) = 1000000*1,199999 (1,2) = 1200 000 \text{ c}\ddot{y}\text{m};$$

2-misol: Yillik 24% oddiy foiz stavkasi bilan 6 oy muddatga 1 million so'm kredit berildi. Ssuda o'skan summasini Sni aniqlanishi:

$$S=P*(1+t*i); S=1000000*(1+ \frac{1}{2}* 0,24) = 1120000 \text{ c}\ddot{y}\text{m}.$$

Oddiy stavkalariga nisbatan murakkab foizlarni hisoblash qiyinroq, ammo uzoq vaqt davomida ular iqtisodiy jihatdan adolatliroqdir. Axir, agar qarz oluvchi kreditorga foizlar qarzdor bo'lsa, lekin ularni to'lamagan bo'lsa, u asl qarzni ham, foiz miqdorini ham ishlatadi. Shuning uchun, faqat dastlabki qarz bo'yicha emas, balki oshirilgan summadan keyingi davrlar uchun foizlarni hisoblash adolatli. Bu, ayniqsa, bir yildan ortiq muddatga beriladigan uzoq muddatli kreditlar uchun yaqqol ko'rinadi.

Agar stavka yillik foizlarda ifodalangan bo'lsa va foizlar bir yildan kam muddatga hisoblanishi kerak bo'lsa, unda murakkab foiz formulasidan foydalanganda shartli bir kunlik stavkani topish kerak, uning ildizi 365 ga teng. yoki 366 daraja qiymatdan chiqariladi $(1 + r / 100)$. Va keyin bu qiymat qarz mablag'laridan foydalanishning haqiqiy soniga mos keladigan kuchga ko'tariladi (bu faqat kompyuter texnologiyalari yordamida amalga oshirilishi aniq). Keyin formula quyidagicha ko'rinadi (Mardonova, 2021, pp.94-98):

$$S = P * (1 + \frac{r}{N})^t;$$

Bu erda: **S** - ssuda to'lovi summasi, **P** - kredit (qarz) summasi, **r** - yillik foiz stavkasi, **N** - qarz mablag'laridan foydalanilgan kunlar soni.

Murakkab foizlarga misol: 1 yil muddatga 1 million so'm kredit summasi murakkab foiz stavkalari tizimi bo'yicha 20% stavkada taqdim etiladi, biz quyidagi formula bo'yicha hisoblaymiz:

$$S=1\text{млн.} * \left(1 + \frac{0,2}{365}\right)^{365} = 1\text{млн.} * 1,0005479^{365} = 1\text{млн.} * 1,221335767 = 1221336 \text{ сум}$$

Agar kredit yoki kredit muddati qisqa bo'lsa - bir yildan kam bo'lsa, vaziyat teskari bo'ladi: bu erda, xuddi shu stavkada, qarz oluvchi oddiy foizga qaraganda kamroq murakkab foiz to'laydi.

Demak, murakkab foiz kreditor uchun uzoq muddatga – bir yildan ortiq foydaliroq bo'ladi: u holda bir xil yillik foiz stavkasida qarzdor oddiy foiz formulasidan ko'ra murakkab foiz formulasidan ko'proq to'laydi. Va bir yildan kamroq muddatlar uchun, aksincha, murakkab foizlar qarzdor uchun oddiy foizdan ko'ra foydaliroq bo'ladi, agar stavka yillik foizda ifodalangan bo'lsa.

Bugungi kunda bunday turdagi barcha hisob-kitoblar qo'lda amalga oshirilmaydi, lekin kompyuter dasturlari yordamida eng ibtidoiy dastur Excel hisoblanadi, ammo bank amaliyotida barcha banklar o'zlarining dasturlaridan foydalanadilar. Markaziy bankning <https://finlit.uz/oz/services/calculators/> veb-saytida bank mijozlari kredit yoki depozitlar bo'yicha o'z to'lovlarini mustaqil tekshirishlari mumkin bo'lgan dastur mavjud.

Kredit to'lovlari ikkita tizim yordamida amalga oshirilishi mumkin:

- annuitet to'lov tizimi;
- diversifikatsiyalangan to'lov tizimi (Mardonova, 2021, 94-98).

To'lovlarni teng miqdorda to'lashni ta'minlaydigan annuitet to'lov tizimi. Bunday holda, qarz oluvchi muntazam ravishda bir xil miqdorda to'lovni amalga oshiradi. Annuitet to'lovi miqdori quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$A = S * K_{an}; \quad r = \frac{K_p \% / 100\%}{12 \text{ месяц}}; \quad K_{an} = \frac{r(1+r)^n}{(1+r)^n - 1};$$

K_{an} - Annuitet koeffitsienti

n - to'lov davrlari soni;

S - kredit summasi;

r - davr uchun qarz bo'yicha hisoblangan foiz stavkasi;

A - davr uchun to'lov miqdori;

Annuitet kreditini to'lashga misol

Masalan: 1 million so'm kredit summasi murakkab foiz tizimi bo'yicha 20% stavkada 6 oy muddatga beriladi, quyidagi formula bo'yicha hisoblaymiz:

$$A = S * K_{an}; \quad A = 1000000 * 0,176522386 = 176522,386$$

$$A * 6 \text{ oy} = 176522,386 * 6 = 1059134,32$$

$$K_{an} = \frac{r(1+r)^n}{(1+r)^n - 1} = \frac{0,016666 * (1+0,016666)^6}{(1+0,016666)^6 - 1} = \frac{0,016666 * 1,10425608}{1,10425608 - 1} = \frac{0,018403532}{0,10425608} = 0,176522386$$

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi Annuitet kreditini to'lash kalkulyatori

№	Дата	Сумма	Погашение основного долга	Выплата процентов	Остаток	Описание
1	24.02.2023	176 522,78	159 536,48	16 986,30	840 463,52	Ежемесячный платеж за 02/2023
2	24.03.2023	176 522,78	163 628,00	12 894,78	676 835,52	Ежемесячный платеж за 03/2023
3	24.04.2023	176 522,78	165 025,85	11 496,93	511 809,67	Ежемесячный платеж за 04/2023
4	24.05.2023	176 522,78	168 109,47	8 413,31	343 700,20	Ежемесячный платеж за 05/2023
5	24.06.2023	176 522,78	170 684,58	5 838,20	173 015,62	Ежемесячный платеж за 06/2023
6	24.07.2023	175 859,71	173 015,62	2 844,09	0,00	Ежемесячный платеж за 07/2023

Differensial to'lov - bu qarzni to'lash tizimi bo'lib, unda qarz oluvchi har oyda har xil miqdorda to'laydi, uning miqdori har safar kamayadi. Maksimal moliyaviy yuk kredit berilgandan keyingi birinchi oylarga to'g'ri keladi va kredit muddati tugashi bilan badallar minimal bo'ladi.

Differensial to'lovlarning o'ziga xos xususiyati kredit muddati davomida ularning hajmini kamaytirishdir. To'lovga quyidagilar kiradi:

- Asosiy qarzni to'lash uchun ishlatiladigan miqdor. U o'zgarishsiz qoladi.
- Qarz qoldig'ida hisoblangan qarz mablag'laridan foydalanganlik uchun foizlar. Shartnoma bo'yicha majburiyatlar bajarilishi bilan bu qism kamayadi.

Hisoblangan oylik foizlar quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$CП = C3 * \frac{i}{12}$$

CП – oyiga hisoblangan foizlar miqdori;
C3 – kredit boyicha garz miqdori;

Shu tariqa, har oylik differensial to'lov miqdori quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$ДП = \frac{TK}{k} + C3 * \frac{i}{12}$$

C3 – kredit boyicha garz miqdori;
i – yillik foiz stavkasi;
TK – kreditni tanasi.

Ba'zi banklar yildagi oylar sonidan emas, balki kunlar sonidan kelib chiqadi. Keyin formula quyidagicha ko'rinadi:

$$ДП = \frac{TK}{k} + C3 * \frac{i * d}{360} \quad \text{где}$$

C3 – kredit bo'yicha qarz miqdori;
d - joriy oydagi kunlar soni;
DP - hisob-kitob davri uchun to'lov miqdori;
TK - kreditning asosiy qismidir.

Mijoz uchun differensial to'lovning afzalliklari:

-Kredit sharoitlari teng bo'lganda differentsiatsiyalangan to'lov tarkibida asosiy qarzni (kredit tanini) to'lash summasi annuitetga nisbatan ko'p bo'lishi hisobidan asosiy qarz dastlabki tezroq kamayib bormoqda. Shuning uchun foiz kichik hisoblanadi, bu qarz oluvchi uchun yanada manfaatli bo'ladi;

-Annuitet krediti bo'lgan bir xil sanalarda kreditni muddatidan oldin to'lash summasi kichik bo'ladi. Qarz oluvchiga kreditni to'liq yopish uchun kichik mablag'lar kerak;
- Ipoteka krediti bo'lgan taqdirda majburiy sug'urta to'lovlari miqdori kichik bo'ladi, chunki u kredit bo'yicha qarzdorlik qoldig'iga bog'liq bo'ladi (Mardonova, 2021, bb.94-98).

Differensial to'lovlarning kamchiliklari:

Qarz oluvchi uchun dastlabki kredit to'lovi katta. Xuddi shu shartlarda annuitetni hisoblashda olinadigan to'lovdan ham ko'proq. Katta oylik to'lov bilan qarz oluvchining daromadi kreditni to'lash uchun etarli bo'lmasligi mumkin. Shuning uchun kredit rad etilishi mumkin.

To'lovning o'zi qarz oluvchi uchun unchalik qulay emas, chunki u har doim farq qiladi va uni eslab bo'lmaydi. Har safar qancha to'lash kerakligini tushunish uchun qo'lingizda jadval bo'lishi kerak.

7.4. Kredit narxiga ta'sir qiluvchi omillar

Foiz stavkasi potentsial qarz oluvchilar kredit takliflarini baholashning asosiy mezonlaridan biridir. Ko'pincha, bank mijozlari eng past stavka bo'yicha rahbarlik qilishadi, lekin bu har doim ham to'g'ri emas. Sizga kreditlar bo'yicha foiz stavkasini nima aniqlashini va eng yaxshi kredit dasturini qanday tanlashni tushunishni taklif qilamiz.

Kreditlar bo'yicha foiz stavkalariga ta'sir qiluvchi omillarni shartli ravishda bir necha toifalarga bo'lish mumkin:

- umumiy iqtisodiy vaziyat, shuningdek, Markaziy bankning asosiy kursi;
- bank strategiyasi;
- kredit parametrlari;
- qarz oluvchining moliyaviy ahvoli;
- qarz oluvchining kredit tarixi (Mardonova, 2021, bb.94-98).

Foiz stavkasiga ta'sir etuvchi omillarni ikkiga bo'lib o'rganish maqsadga muvofik: Maqroiqtisodiy va mikroiqtisodiy omillarga.

Maqroiqtisodiy omillarga quyidaqilar kiradi:

- Markaziy bankning pul-kredit siyosati;
- Kredit bozoridagi talab va taklifning o'zaro ta'siri;
- Inflyatsiya, inflyatsion kutish;
- Kredit xizmatlari bozorida bank raqobati;
- Ishlab chiqarish va sanoat sikli fazasining o'ziga xosligi;
- Valyuta kursi ichki va xorijiy foiz stavkalariga bog'liq;
- Milliy iqtisodiyotning ochiqligi.

Mikroiqtisodiy omillarga quyidaqilar kiradi:

- Omonat va kreditlar bo'yicha bank foiz stavkalarini tartibga solish;
- Bank risklarini minimallashtirish maqsadida foiz stavkalarini boshqarish;
- Kredit siyosati va tijorat banklarining kredit operatsiyalarining o'ziga xos xususiyati;
- Qarz oluvchi/mijozning ishonchlilik darajasi;
- Bank turi va hajmi.

Moliyaviy tartibga solish amaliyotida qabul qilinganidek, Markaziy bank iqtisodiyotning pul-kredit tartibga soluvchisi sifatida bevosita strategik xususiyatga ega bo'lgan va davlat dasturlariga kiritilgan kreditlar bo'yicha foiz stavkalari va ularning hajmini belgilash orqali kredit bozoriga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ma'lumki, O'zbekistonning davlat

ijtimoiy-iqtisodiy loyihalariga kiritilgan strategik sohalarni kreditlash amaliyotida Markaziy bank tijorat banklarini markazlashtirilgan moliyaviy resurslar bilan ta'minlab, qaysi sohada, qanday shartlarda va qaysi vaqtda kreditlash shartlarini belgilab beradi. qanday foizli banklar kredit berishlari kerak, imtiyozli kreditlash deyiladi.

Jahon hamjamiyatining deyarli barcha mamlakatlari amaliyotida davlat, imtiyozli kreditlash mavjud. Bu amaliyot moliya resurslarini iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasida mutanosib taqsimlash va uning kompleks rivojlanishini ta'minlash uchun zarurdir. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, davlat va Markaziy bankning kredit bozoriga haddan tashqari aralashuvi teskari ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki imtiyozli kreditlash hajmi sezilarli darajada oshishi bilan bozor tamoyillari va mexanizmlari buziladi, bu esa kredit bozoriga ta'sir qilishi mumkin. bozorda xususiy kapitaldan foydalanish va oshirish samaradorligi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, foiz stavkasi kreditor va qarz oluvchi o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni xarakterlaydi va ularning kredit munosabatlarini huquqiy tartibga solishning muhim qismi bo'lib xizmat qiladi.

Iqtisodiy omillarga, birinchi navbatda, inflyatsiya darajasi, muqobil investitsiyalar va ularning rentabelligi (qimmatli qog'ozlar bo'yicha foizlar, kriptofondlar bo'yicha rentabellik va boshqalar) kiradi. Bularning barchasi Markaziy bank tomonidan asosiy stavkada hisobga olinadi.

Banklardagi kreditlar bo'yicha stavka to'g'ridan-to'g'ri Markaziy bankning asosiy stavkasi hajmiga bog'liq. Bu stavka Markaziy bank tomonidan tijorat banklariga kredit berishning minimal foizi hisoblanadi. Va banklar, shunga ko'ra, qarz oluvchilarga o'z manfaatlariga "qo'shimcha haq evaziga" kredit beradi.

Endi Markaziy bank stavkasi yillik 15% ni tashkil qiladi. 2022-yilda asosiy stavka uch marta, xususan, 2022-yil mart oyida 14 foizdan 17 foizga, 2022-yil iyun oyida 17 foizdan 16 foizga, 2022-yil iyulidan 16 foizdan 15 foizga o'zgardi. Markaziy bankning asosiy stavkasini o'zgartirish zarurati iqtisodiyotdagi inflyatsiya darajasini pasaytirish zarurati bilan izohlanadi.

Markaziy Bankning asosiy foiz stavkalari [6]

Amal kilgan davr	%
17.03.2023 dan	14
22.07.2022	15
10.06.2022 - 21.07.2022	16
18.03.2022 - 09.06.2022	17
11.09.2020 – 17.03.2022	14
15.04.2020 — 11.09.2020	15
25.09.2018 — 14.04.2020	16
28.06.2017 — 24.09.2018	14

Markaziy bankning asosiy stavkasi oshishi sharoitida kreditga bo'lgan talab pasayadi, chunki ssuda narxi oshadi, agar Markaziy bankning asosiy kursi pasaysa, kredit qiymati pasayadi va talab pasayadi. kredit ortishi uchun. Markaziy bankning asosiy

stavkasi kreditlar bo'yicha foizlarni shakllantirishda muhim mezon bo'lib, bu pul massasi hajmini tartibga solish, iste'molni rag'batlantirish, inflyatsiyaga ta'sir ko'rsatish mexanizmi bo'lib xizmat qiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, bankning kreditlar bo'yicha foiz stavkalarini shakllantirishga ta'sir ko'rsatadigan strategiyasi kam emas. Shuningdek, iste'mol krediti bo'yicha foiz stavkasi bank tomonidan qabul qilingan strategiyaga bog'liq. Ba'zi tijorat banklari yoki boshqa moliya institutlari kredit portfelini kengaytirishga qaratilgan va shuning uchun ko'pincha kreditlar bo'yicha foiz stavkalarini va qarz oluvchilarga qo'yiladigan talablarni kamaytiradi. Banklar majburiyatlarni oshirishdan manfaatdor bo'lgan vaziyatda ular depozitlar bo'yicha yuqori foiz stavkalarini belgilaydilar va kreditlar berishni cheklaydilar.

Kreditlar bo'yicha foiz stavkalarini belgilashda kreditning miqdori va muddati kabi kredit parametrlari muhim rol o'ynaydi. Bankda uzoq muddatli yirik kredit kichik qisqa muddatli kreditga nisbatan pastroq stavkada berilishi mumkin. Uzoq muddatli asosda kredit shartnomasi qarz oluvchining to'lov qobiliyati darajasi ancha yuqori bo'lsa yoki loyiha katta e'tiborga loyiq bo'lsa tuziladi.

Shartnomani imzolashdan oldin, shartlar va miqdorlarni hisobga olgan holda, kredit bo'yicha foizlar qanday o'zgarishini aniqlab olish mantiqan. Ba'zi hollarda, qulay stavka olish uchun, uni muddatidan oldin to'lash imkoniyati bilan, dastlab rejalashtirilganidan biroz kattaroq kredit olish maqsadga muvofiq bo'lishi mumkin.

Kredit bo'yicha foiz stavkasi har bir mijoz uchun alohida belgilanadi. Bunda bank ko'plab omillarni hisobga oladi:

- qarz oluvchining kredit tarixi;
- ishlab chiqarish rentabelligining maqbul darajasi yoki doimiy daromad mavjudligi fakti;
- daromadlar va xarajatlar nisbati;
- egalik qilingan aktivlar miqdori;
- garov yoki kafillarning mavjudligi va boshqa holatlar.

Kreditlar bo'yicha bank foizlarini tavsiflashda shuni hisobga olish kerakki, bank kreditga asosan o'zining emas, balki qarz mablag'larini joylashtiradi.

Foizning makroiqtisodiy darajada tendentsiyasiga asos bo'lib iqtisodiyotdagi o'rtacha foyda darajasi hisoblanadi. Ta'siri ostida kredit bo'yicha foizlar o'rtacha daromad darajasidan chetga chiqadigan omillar umumiy va xususiy bo'linadi.

Umumiy omillarga quyidagilar kiradi:

- qarz mablag'lariga talab va taklif nisbati;
- Markaziy bank siyosatining tartibga soluvchi yo'nalishi;
- pulning inflyatsion qadrsizlanish darajasi.

Xususiy omillar tijorat bankining ishlash shartlari, shuningdek, qarz oluvchi bilan tuzilgan kredit shartnomasining xususiyatlari bilan belgilanadi. Bularga quyidagilar kiradi:

- kredit summasi va uning muddati;
- kredit garovining mavjudligi va uning mohiyati;
- bank kredit kapitalining asosiy qiymati;
- qarz oluvchining kreditga layoqatligi.

Kredit kapitalining qiymati amalda kreditning narx darajasini aniqlashda boshlang'ich element hisoblanadi. Kredit kapitalining qiymati ssuda kapitalini shakllantirish va joylashtirish uchun sarflangan xarajatlar umumiy miqdorining ishlab chiqarilgan mablag'lar hajmiga nisbati sifatida aniqlanadi.

Bank xarajatlari 2 elementdan iborat:

- resurslarni shakllantirish xarajatlari (depozitlarni jalb qilish uchun to'lov, chiqarilgan veksellar bo'yicha foizlar va boshqalar);
- operatsion va ma'muriy xarajatlar (transport, amortizatsiya, binoni saqlash, ish haqi va boshqalar).

Shunday qilib, kredit narxining past darajasi bankning mablag'larni jalb qilish va kredit muassasasi faoliyatini ta'minlash xarajatlari bilan belgilanadi. Yuqori - bozor sharoitiga qarab rivojlanadi. Har bir aniq operatsiya bo'yicha foiz stavkasini aniqlashda tijorat banklari quyidagilarni hisobga oladi:

- bazaviy foiz stavkasi darajasi (bankning yuqori kreditga layoqatli mijozlarini garov bilan ta'minlangan kreditlar bo'yicha kreditlash uchun foiz stavkasi);
- xavfning yuqori darajasi (spread).

Asosiy foiz stavkasi kredit qo'yilmalarining taxminiy qiymati va kredit operatsiyalarining garovga qo'yilgan rentabellik darajasidan kelib chiqib, quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$A \text{ foiz} = C 1 + C 2 + R;$$

A foiz – asosiy (bazaviy) foiz stavkasi;

C 1 - jalb qilingan resurslarning o'rtacha real narxi;

C 2 - bankning resurslarini joylashtirish bo'yicha rejalashtirilgan xarajatlarining samarali joylashtirilgan mablag'larning kutilayotgan hajmiga nisbati;

R - bankning kredit operatsiyalari rentabelligining rejalashtirilgan darajasi.

Jalb qilingan resurslarning o'rtacha real narxi ma'lum turdagi resurslarning narxi va uning bank tomonidan jalb qilingan mablag'larning umumiy hajmidagi ulushidan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Risk mukofoti qat'iy belgilangan miqdorda belgilanadi va quyidagi mezonlar bo'yicha operatsiyalar bo'yicha farqlanadi:

- qarz oluvchining kreditga layoqatliligi;
- kredit uchun garovning mavjudligi va xususiyati;
- kredit muddati;
- mijozning bank bilan munosabatlarining mustahkamligi va boshqalar.

Shuningdek, kredit bo'yicha foizlar miqdoriga quyidagi omillar ta'sir qiladi:

1. Investitsiya loyihasining tavakkalchiligi. Risk bozor iqtisodiyotining muhim xususiyatidir. Tadbirkor yangi yetkazib beruvchi bilan shartnoma tuzganda, yangi mahsulot ishlab chiqarishni yo'lga qo'yganda, yangi bozorni o'zlashtirganda va hokazolarda tavakkal qiladi. Kreditor unchalik taniqli bo'lmagan firmaga kredit berganida tavakkal qiladi; qandaydir yangi loyihaga sarmoya kiritadigan taniqli firmaga pul qarz beradi va hokazo. Qarz oluvchining kreditni qaytarmaslik xavfi qanchalik yuqori bo'lsa, qarz beruvchi tomonidan kredit foizlari shunchalik yuqori bo'ladi.

2. Qarz berish muddati. Qarz berish muddati qancha ko'p bo'lsa, qarz beruvchidan ushbu mablag'lardan foydalanish imkoniyatlari shunchalik ko'p o'tkazib yuboriladi. Boshqacha qilib aytganda, uzoq muddatli kredit beruvchilar uzoq vaqt davomida kapital qo'yishning muqobil variantlarini rad etishga majbur bo'lishadi. Bundan tashqari, kredit qancha uzoq muddatga berilsa, uning qaytarilmasligi ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi, shuning uchun foiz stavkasi shunchalik yuqori bo'ladi.

3. Kredit kafolati. Garov - mulk yoki boshqa qimmatbaho narsalar qarz oluvchi tomonidan kredit uchun garov sifatida beriladi. Agar qarz oluvchi tomonidan to'lanmagan bo'lsa, kreditor o'z talabini qondirishga haqli.

Garov qiymati. Kreditni ta'minlashda garov, odatda, kreditor uchun xavfni kamaytiradi va risk qanchalik past bo'lsa, foiz stavkasi ham shunchalik past bo'ladi.

4. Qarz summasi. Kichikroq kreditlar bo'yicha foiz stavkasi odatda kattaroq kreditlarga qaraganda yuqori. Bu kichik va yirik kreditlarning mutlaq ko'rsatkichlarida ma'muriy va boshqaruv xarajatlari bir xil ekanligi bilan izohlanadi. Har qanday kredit berish xarajatlari teng bo'lganligi sababli, kredit qanchalik kichik bo'lsa, foiz stavkasi shunchalik yuqori bo'lishi kerak.

5. Daromadga (foizlarga) soliq solish. Kreditning ayrim shakllari va qarz beruvchilarning daromadlari soliqqa tortiladi. Soliq summasi kreditor tomonidan foizga kiritiladi. Boshqacha qilib aytganda, soliq qancha ko'p bo'lsa, foiz stavkasi shunchalik yuqori bo'ladi. Kreditor soliqqa tortilmaydigan kredit bo'yicha pastroq foiz stavkasini afzal ko'rish va agar olingan daromad soliqqa tortiladigan bo'lsa, yuqori foiz stavkasi bo'yicha kredit berishdan bosh tortishi mumkin.

6. Tanlov shartlari. Muayyan hududda qancha banklar (kreditorlar) faoliyat ko'rsatsa, ular o'rtasidagi raqobat shunchalik yuqori bo'ladi va foiz stavkasi shunchalik past bo'ladi.

Aksincha, bank qanchalik katta bo'lsa, uning monopol hokimiyati qanchalik katta bo'lsa, foiz stavkasi shunchalik yuqori bo'ladi.

Ushbu omillarga qo'shimcha ravishda, kredit foizlari darajasi davlat tomonidan tartibga solinishi mumkin. Birinchi navbatda, Markaziy bank tijorat banklariga kreditlar beradigan rasmiy foiz stavkasini belgilash.

Tayanch iboralar:

Kredit foiz, nominal va real foiz stavka, oddiy va murakkab foizlar, foizni hisoblash usullari, antisipativ va dekursiv foiz stavka, APR va APY stavkalar, asosiy foiz stavka, kredit bahosi, ta'sir etuvchi omillar.

Muhokama uchun savollar

1. Kredit foizini iqtisodiy mazmuni va mohiyati?
2. O'zbekistonda kredit munosabatlari va foiz stavkalari qanday me'yoriy hujjatlar asosida tartibga solinadi?
3. Kreditning foiz stavkalari qanday aniqlanadi?
4. Markaziy bankning asosiy foiz stavkasi kredit foiziga qanday ta'sir etadi?
6. Real va nominal foiz stavkasining farqi nimada?
7. Antisipativ va dekursiv foiz stavkalar qanday foiz stavkalar?
8. Oddiy foiz stavkasi qanday hisoblanadi?
9. APR va APY stavkalarning farkli jixatlari?
10. Kreditning narxi. Foiz stavkasini qanday omillar aniqlaydi?

Foydalangan adabiyotlar

1. Абдурахманова, М.М. (2021). Деньги и банки: Учебник. Ташкент: Иқтисодиёт.
2. Абдуллаева, Ш.З. (2003). Пул, кредит ва банклар. Ташкент: Молия.
3. Mardonova, A.T. (2021). Pul va banklar: O'quv qo'llanma. Samarqand: SamDU nashri.
4. Тоумухамедов, I.R., Tojiyev, R.R., Azlarova, A.A., Bazarova, N.R., & Sattorova, N.G' (2021). "Pul va banklar" fani bo'yicha darslik. Ташкент: Иқтисодиёт.
5. Центральный банк Республики Узбекистан. (n.d.). <https://cbu.uz>
6. Центральный банк Республики Узбекистан. Асосий ставканинг даражалари. [20.04.2023] <https://cbu.uz/oz/monetary-policy/refinancing-rate/levels/>
- 7.

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi

8. Кредитный калькулятор онлайн - расчет кредита на сайте FinCalculator.ru.
[20.04.2023]. Manba: <https://fincalculator.ru/kreditnyj-kalkulyator>